

דף הרחבות לשיעור מספר 5 בנושא –

12804

אמירה לנכרי במקום הפסד, וגדרי מלאכות דרבנן

❖ הרחבות – האם אסור למסור מלאכה לנכרי שלא בהכרח תעשה בשבת?

בשיעור עסקנו במסירת מלאכה לנכרי באופן שהנכרי יעשה את המלאכה בשבת. בהרחבות נעסוק בשאלה קשורה - האם אסור למסור את המלאכה כאשר המלאכה איננה חייבת להיעשות בשבת כלל? בגמרא שם מובאת ברייתא נוספת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף יט עמוד א

אין משלחין איגרות ביד נכרי בערב שבת, ברביעי ובחמישי מותר.

הרא"ש (שבת פרק א' סימן לו) פסק כברייתא. אך הרמב"ם והריף לא הזכירו אותה, משמע שהם סוברים שהיא לא להלכה למעשה.

הר"ן על הר"ף מסכת שבת דף ז עמוד א

מייירי בשלא קצץ וכגון ששכרו לימים, דבר קצוב בכל יום ויום בהליכתו ובחזרתו, אלא שאינו מקפיד עמו מתי ילך. ובכה"ג בע"ש אסור, דכיון שהוא שוכרו לימים, והוא שוכרו בערב שבת, כשיוצא בשבת נראה כאילו התנה עמו כך. אבל בדי' ובה' מותר, הואיל ואינו מקפיד עמו מתי ילך:

הר"ן הסביר שאנו עוסקים במצב שלא קצץ, אך אין הכרח שהנכרי יעשה את המלאכה בשבת. מכיוון שלא הטיל את המלאכה לעשיית הנכרי בשבת, אפשר לומר שהנכרי עושה אדעתא דנפשיה גם בלי קציצה. ממילא הבעיה היחידה היא המראית עין. לכן יש אבחנה בין מסירה ביום ששי, שאז עשייתו בשבת נראית כנעשית בציווי ישראל, לבין מסירה מוקדם יותר בשבוע.

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה כ

הנותן אגרת לגוי להוליכה לעיר אחרת – אם קצץ עמו שכר הולכה מותר, ואפילו נתנה לו ערב שבת עם חשיכה, והוא שיצא בה מפתח ביתו קודם השבת. ואם לא קצץ – אם יש במדינה אדם קבוע שהוא מקבץ האגרות ושולח אותם לכל מדינה ומדינה עם שלוחיו מותר ליתן לגוי האגרת, והוא שיהיה שהות ביום כדי שיגיע לבית הסמוך לחומה קודם השבת, שמא זה שמקבץ האגרות ושולחן ביתו סמוך לחומה הוא, ואם אין שם אדם קבוע לכך אלא הגוי שנותנין לו האגרת הוא שמוליכה לעיר אחרת אסור לשלוח ביד גוי האגרת לעולם אלא אם כן קצץ לו דמים.

הרמב"ם כתב שאם הנכרי לא יכול למסור את המלאכה הלאה לפני שבת, אסור למסור לו את העבודה בלי קציצה "לעולם". הדגשה זו, לעולם, בדיוק מוכיחה שהרמב"ם דחה את החילוק שנאמר בברייתא.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רמז סעיף א

... ואם לא קצץ – אי לא קביע בי דואר (פירוש איש ידוע שכל כתב אליו יובל והוא משלחו למי ששלוח אליו) במתא, אסור לשלוח אפילו מיום ראשון... הגה: ויש מתירין אפילו לא קצץ, ואפי' לא קביע בי דואר צמתא, אם משלחו ציוס ה' או קודם לכן; ויש לסמוך עליהו אם לריכס לכן.

השולחן ערוך פסק כדברי הרמב"ם, והרמ"א הביא דברי הר"ן כ"ש מתירין", ואפשר לסמוך עליו בעת הצורך.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנב סעיף ב

ומותר ליתן בגדיו לכובס א"י, ועורות לעבדן, סמוך לחשיכה אם קצץ לו דמים או שעושה אותם בטובת הנאה, והוא שלא יאמר לו לעשות בשבת, וגם שיעשה הא"י המלאכה בביתו. הגה: ואם לא קצץ, אסור בערב שבת. כאן הרמ"א כתב שמה שאסור למסור לנכרי את העבודה זה רק בערב שבת. משמע שכאן קיבל את הר"ן בצורה יותר שלמה – מכיוון שלא מדובר על עבודה שצריכה להיעשות דווקא בשבת, האיסור למסור אותה לנכרי הוא רק משום מראית עין, ולכן האיסור מצומצם לערב שבת בלבד.

מוקדש לעילוי נשמת יואל אפרים בן אברהם עוזיאל זלצמן ז"ל

מגן אברהם סימן רנב ס"ק ח

משמע דבד' וה' מותר אפילו מלאכה שאין יכול לגומרה קודם השבת. ועסי' רמ"ז ... ואף על גב דדעת רמ"א שם להחמיר שלא לצורך, היינו בשליחות אגרת, דכששולח השליח הוה ליה כאילו אמר ליה לילך בכל יום ואפילו בשבת. אבל זה שמקבל כלים לביתו לעשות בקבלנות אין קפידא לישראל מתי יעשה. מיהו אם יכול לגומרה קודם השבת לכולי עלמא שרי אפילו לבית שמאי, וזולת בשליחות, דשמא לא ימצא האיש בביתו וילך אחריו:

המגן אברהם מקשה – למה בסימן רמ"ז הרמ"א כתב שאפשר לסמוך על הר"ן בעת הצורך, וכאן כתב את הר"ן כדבר פשוט? הוא מחלק בין עבודה בה ברור שהציפיה היא שהעובד מתחיל לעבוד מיד וממשיך לעבוד עד סיום העבודה, לבין עבודה בה אין ציפיה שכזו. למעשה הביאור הלכה כתב שניתן להקל אם מסר את העבודה לנכרי לפני יום ששי (או שיכול לסיים את העבודה לפני שבת, שאז מותר למסור גם ביום ששי).

✦ הרחבות – תשובת מראה הבזק המלאה – שליחת נכרי לקנות במכרז המתקיים בשבת

שו"ת מראה הבזק חלק ב שאלה כב

שאלה: בא לפני יהודי שהיום כבר שומר שבת, ושאל את השאלה הבאה:

יש כאן מכרז חשוב מאוד שמתרחש רק פעם אחת בשנה ויהיה בשבת, האם הוא רשאי למנות אינו יהודי שכבר עובד בשבילו בדברים אחרים, לאו דוקא בקניית בגדים, כדי שזה יקנה כמו לעצמו, ואחר כך ימכור ליהודי, וכמובן שהגוי יקבל רווח מזה. יש להעיר שהיהודי שולח את הגוי לקניית הבגדים, ומתנה איתו על הענין במשך השבוע, והדבר משתלם לגוי, היות שיקבל כך וכך. המכרז יהיה, אי"ה, בשבת קודש הקרובה.

תשובה: בשאלתך ציינת שהמכרז מתבצע בשבת, ועל כן אמירת היהודי לגוי לקנות במכרז הרי היא כאמירה לקנות בשבת¹. עם כל זה ישנם אופני היתר כדלקמן:

מין פסק בשו"ע "אסור ליתן לאינו יהודי מעות בערב שבת לקנות לו בשבת, אבל יכול לומר לו, קנה לעצמך, ואם אצטרך, אקנה ממך לאחר השבת"², ואף בשו"ע כתב בצד ההיתר, "ואם אצטרך, אקנה ממך", דהיינו לשון ספק ולא ודאי אקנה ממך, כבר כתבו אחרונים "דאפילו אם מבטיחו שיקנה ממנו אחר כך, גם כן מותר, כיון דעכשיו קונה לעצמו"³.

מה"פרי מגדים" נראה שלכתחילה רצוי להחמיר שהגוי לא יבצע את הקניה במעות של היהודי, ואף שאומר לו, קנה לעצמך, שהרי זה קונה בשביל היהודי ודאי⁴, ובפרט אם שווי הסחורה הוא רב. במקרה זה העצה היא שהיהודי יתן לגוי את כספו בתורת הלואה ויכתבו שטר חוב על זה⁵.

בשאלתך ציינת שהיהודי מבטיח מראש, שהגוי יקבל ממנו רווח בעבור עסקה זאת, ועם כל זה יש להתיר כשאומר, קנה לעצמך⁶. ועל כן, בנדון שאלתך, אם הגוי יקנה בכספי עצמו (וכך אמנם משמע בלשון השאלה) והיהודי יאמר לו, קנה לעצמך ואני אקנה ממך לאחר השבת, מותר.

עם זאת נציין שהקניה צריכה להיות פורמאלית בעבור הגוי, ולא בדרך הערמה גמורה, ועל כן צריכות הקבלות עבור הקניה להיות רשומות על שם הגוי ולא על שם היהודי⁷.

¹ עיין שו"ע (אורח חיים סי' שז, ד) וב"משנה ברורה" (ס"ק טו) בשם הט"ז: אמנם יש מן האחרונים שהקלו בזה כשלא אמר לו "בשבת", עיין "בן איש חי" (שנה ב פ' "וישלח" סעיף יד). וכן משמע ב"בית יוסף", אך זהו רק במקום הפסד גדול מאוד, עיי"ש, ועיין עוד ב"יחווה דעת" (ח"ג סי' יז) שהתיר לספרדים במקום צורך כ"בית יוסף".

² שו"ע (שם סעיף ג).

³ דין זה נלמד ממכירת חמץ, שו"ע (אורח חיים סי' תמח, ד) וממה שכתבו שם אחרונים והובא ב"משנה ברורה" (סי' שז ס"ק יג) לענין שבת. אמנם יש שחלקו בזה, וכפי שמשמע לשון השו"ע כמוזכר בתשובה, ורק בלשון "אם אצטרך" מותר, עיין באורך בספר "ברכת אליהו" (סי' שז, ג הערה 3).

⁴ כן משמע ב"אשל אברהם" (שם אות ג).

⁵ דעת מרן הגר"ש ישראלי בהתייעצות בעל פה.

⁶ נלמד מהשוואה למכירת חמץ כנ"ל הערה 3, "כף החיים" (שם אות כג). ועיין "משנה ברורה" (סי' תמח ס"ק כג), שנחלקו שם אחרונים והוא העלה להתיר.

⁷ נראה פשוט. עיין "ערוך השולחן" (אורח חיים סי' שז אות טו) שמדבריו נראה, שהאמירה "קנה לעצמך" היא רק כדי לשוות לאמירתו אופי של רמז. אך מדברי אחרונים רבים אחרים לא נראה כן, ראה כדוגמא דברי ה"משנה ברורה" דלעיל הערה 3 "כיון דעכשיו קונה לעצמו", ואכמ"ל. הזכרנו בתשובה ענין הקבלות שכן על פי רוב כל סוחר צריך קבלות לצורך מיסים ממשלתיים וכדו'.

❖ הרחבות – תשובת מראה הבזק על הוראה בנקאית המתבצעת ע"י נכרים בשבת

שו"ת במראה הבזק חלק ט שאלה 1

השאלה: אנשים רבים חותמים על הוראות קבע לבנק, ובהן הם מורים לבנק לשלם את חשבונותיהם. שמחת תורה יחול השנה ביום שישי כ"ג בתשרי תשע"א, שהוא גם אחד בספטמבר 2010. לאנשים רבים יש חשבונות רבים כגון חשבונות חשמל, מים, שכירות דירה וכדומה לשלם ביום זה. האם יש בעיה הלכתית עם מצב כזה? אציין שאי אפשר לבקש מהבנק לשלם את החשבון בערב יום טוב, מכיוון שהמשכורות גם הן נכנסות לחשבון ביום זה.

התשובה:

מותר ליהודי לבקש ביום חול מגוי לבצע עבורו העברה בנקאית, גם אם היא תחול ביום טוב או בשבת, כל עוד הגוי אינו חייב עבור כך לבצע מלאכה ביום טוב או בשבת.⁸

⁸ יש לדון כאן בשני היבטים:

א. בעצם תחולת ההעברה בשבת או יום טוב מצד איסור לעשות מקח וממכר בשבת.
 ב. מצד האפשרות שהגוי יעשה עבור כך מלאכה, כגון מלאכת כותב או מלאכה אחרת, בשבת או יום טוב. אסור לעשות מקח וממכר בשבת גזירה שמא יכתוב (רמב"ם הלכות שבת כג, יב, והלכות מכירה ל, ז), ובכלל זה אסור לפרוע חוב בשבת (שבת קמט ע"א, שו"ת הריב"ש סי' קנו; רמ"א או"ח שז, יא). אמנם, יש לברר אם במקרה שלפני שבת נותן הוראה לפרוע בשבת והפירעון מתבצע מאליו בשבת יש איסור. בשו"ת ר' עקיבא איגר (קמא סי' קנט) הסיק שאסור לעשות מעשה ביום חול שמכוחו ייגמר קניין בשבת גם אם אינו עושה דבר בשבת עצמה. וכן משמע בשו"ת מהרי"י ברונא (סי' קכא), וכן כתב בשו"ת כתב סופר (או"ח סי' מו, אך עיין שם שהתיר במקום מצווה).
 האבני נזר (או"ח סי' נא) ביאר שטעמו של ר' עקיבא איגר הוא שאף על פי שדרך כלל מותר להתחיל מלאכה בערב שבת שתיגמר מאליה בשבת (משנה שבת א, ה-ו), זהו דווקא במלאכה שלאחר שהאדם התחיל אותה מערב שבת היא אינה תלויה עוד בקיומו של האדם, והיא תתבצע אף אם האדם ימות. אך חלות הקניין הוא דבר התלוי בקיומו של האדם, ואם האדם ימות – הקניין יתבטל, ונמצא שהקניין מתבצע בשבת מכוח האדם, ולכן נחשב כאילו עשה מעשה בשבת. וראה ביאור נוסף לשיטת ר' עקיבא איגר בשו"ת הר צבי (או"ח חלק א סי' קכו, וחלק ב סי' סא-סב).

לפי זה, לכאורה אסור שההעברה הבנקאית תחול בשבת, משום שנמצא שפירעון החוב מתבצע בשבת, ואף שהאדם אינו עושה שום מעשה בשבת, מכיוון שפירעון החוב מתבצע בשבת מכוחו הדבר אסור.
 אף על פי כן, נראה שיש להקל במקרה זה מכמה טעמים.

ראשית, דברי ר' עקיבא איגר אינם מוסכמים, ויש פוסקים שחלקו על דבריו (מהר"ם שיק או"ח סי' קלא, אמרי יושר חלק ב סימן צו, שו"ת מהרש"ג חלק ב סי' קיז). וראה סיכום הדעות בשערי המצוינים בהלכה סי' פ ס"ק לב*, ולשיטתם אין חילוק בין קנין לבין שאר מלאכות, וכל שאינו עושה מעשה בשבת – אין איסור (ובאגרות משה או"ח חלק ג סי' מד כתב שאין ראייה לדברי ר' עקיבא איגר, אך גם אין ראייה לחולקים, ויש להחמיר מספק).

נוסף לכך, יש להקשות על דברי ר' עקיבא איגר מפסק השולחן ערוך (או"ח שז, ד) שמותר לבקש מגוי לקנות או למכור עבורו חפץ אף אם הגוי יעשה זאת בשבת, כל שלא אמר לו לקנות או למכור בשבת ואינו מוכרח לקנות או למכור דווקא בשבת, משום שהגוי עושה זאת על דעת עצמו (ואדעתא דנפשיה"). ולכאורה, על פי חידושו של ר' עקיבא איגר, אף שאין כאן איסור של אמירה לגוי, מכל מקום היה צריך לאסור משום שהקניין מתבצע בשבת.

בקונטרס האינטרנט בהלכה (שחיבר הרב דוד ליכטנשטיין, סי' ז ענף ג) יישב את הקושיה, וכתב שאף לדעת ר' עקיבא איגר האיסור הוא דווקא אם יהודי מבצע את הקניין וגורם לקניין להיגמר בשבת, כיוון שנחשב כאילו עשה קניין בשבת. אך אם גוי מבצע את הקניין עבור יהודי – אין איסור מצד שהקניין נגמר בשבת, כיוון שאת הקניין עשה גוי. וכן מוכח גם מדברי המגן אברהם (סי' שז ס"ק טז), שאם שלח מעות עם גוי כדי לפרוע את חובו בשבת – הדבר אסור רק מצד אמירה לגוי אך לא מצד שפירעון החוב מתבצע בשבת (וכן דייק מדברי המגן אברהם בשו"ת מהרש"ג חלק א סי' לט).

ובחלקת יעקב (או"ח סי' סז, דבריו הובאו בשו"ת במראה הבזק חלק ה סי' לו הערה 21) חילק חילוק קצת אחר. ולפי דבריו, לר' עקיבא איגר אסור דווקא אם מכון שהקניין ייגמר בשבת, מה שאין כן בנידון של השולחן ערוך (בסי' שז), שאמר לגוי לקנות או למכור עבורו, אינו מכון שהקניין יהיה דווקא בשבת, ולכן אין איסור מצד שהקניין התבצע בשבת. אמנם, המגן אברהם עוסק במקרה שאמר לגוי לפרוע את החוב בשבת עצמה, ועדיין לא חשש שהוא גורם שיהיה שהפירעון יתבצע בשבת, ועל כן נראה שכל שנעשה על ידי גוי – אין איסור מצד שהקניין מתבצע בשבת, ויש לדון רק מצד איסור אמירה לגוי.

נמצא, שבנדון דידן שאינו פורע את החוב בעצמו אלא נותן הוראה לבנק, והגוי עובד הבנק מבצע עבורו העברה בנקאית על מנת לפרוע חובו, לדעת החולקים על ר' עקיבא איגר – ודאי שאין איסור, כי אינו עושה דבר בשבת עצמה, ואף לר' עקיבא איגר ייתכן שיהיה מותר, כיוון שנראה שר' עקיבא איגר יודה שאם הקניין מתבצע על ידי גוי אין איסור, אף אם הקניין חל בשבת.

לגבי איסור אמירה לגוי, בהגהות מיימוניות (הלכות שבת פרק ו אות ב) כתב: "אסור ליתן לנכרי מעות בערב שבת שיקנה לו למחר ביום השוק, כי יש שליחות לנכרי לחומרא, ולא דמי לכל הני דשרי בין השמשות עם השמש, ולא דמי למסירת כתבים ביד נכרי, דכולהו אדעתא דנפשיהו קעבדי, ואם ירצה – לא יעשה למחר, ודמי לפוסק לשבות ואין שובת. אבל הכא אי אפשר אלא למחר ביום השוק".

ומדבריו משמע שאם אי אפשר לעשות את המלאכה אלא בשבת – הרי זה כאילו אמר לו לעשותה בשבת. ברם בבית יוסף (או"ח סי' שז) כתב ש"יום השוק לאו דווקא", והכל תלוי אם אמר לגוי לקנות לו בשבת. במנחת כהן (משמרת השבת שער א חלק ד) הביין שכוונת הבית יוסף היא להקל כל עוד לא אמר לו לקנות בשבת, אף אם יום השוק הוא בשבת ואינו יכול לקנות אלא בשבת.

(יש להעיר כי דעת המנחת כהן בתחילה הייתה לא לפסוק כדברי הבית יוסף, אך בסוף סבר כדבריו, וכתב ביחודה דעת [חלק ג סי' יז] שבשעת הצורך אפשר לסמוך על שיטה זו).

ברם המגן אברהם (סי' שז ס"ק ג) כתב שאם יום השוק הוא בשבת ואינו יכול לקנות ביום אחר – הדבר אסור כאילו אמר לו לקנות בשבת. וכן פסק הטי"ז (שם ס"ק ג), ובפרי מגדים (משבצות זהב שם סי' רמד ס"ק ה) פסק שאפילו אם הגוי יכול לאנוס את עצמו ולעבוד בלילה ולא בשבת, מכיוון שאין הדרך לעשות כן – הרי זה כאילו ציווה אותו לעשות מלאכה בשבת, וכן פסק במשנה ברורה (סי' רמד ס"ק כד).

עולה מכאן שאסור ליהודי להורות לגוי לעשות עבורו מלאכה בשבת, וגם אם לא אומר לו במפורש שרוצה שיעשה בשבת, אלא שאין לגוי אפשרות אחרת לקיים את ציוויו של היהודי כי אם לעשות בשבת – הרי זה נחשב כאילו ציווה במפורש שיעשה בשבת. אך אם הגוי היה יכול לעשות את המלאכה בחול, ובחר, מטעמי נוחות, לבצע את הפעולה בשבת – הדבר מותר, כיוון שהחליט כן על דעת עצמו, ועושה את הדבר "אדעתא דנפשיה".

לגבי נדון דידן, מבירורו עם בנקאים התברר שלכל הבנקים יש אפשרות לתת פקודה למחשב להעביר כסף מחשבון לחשבון בתאריך עתידי. רוב הבנקים מעבירים הוראות קבע בדרך זו, ולא צריכים להורות למחשב בכל חודש מחדש לשלם את החובות הקבועים של כולם. לגבי שאר החובות הדבר תלוי. לכל בנק קריטריונים משלו לקבוע אם בקשת ההעברה בנקאית תוכנס למחשב בשעת הבקשה או בשעת התשלום.

❖ הרחבות - האם מותר לישראל לאסוף את הבגדים מהאומן בשבת?

רמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנב

ודוקא אם שגר לו הא"י לביתו, אבל אסור ליקח כלים מבית האומן בשבת וי"ט.

למה אסור לאסוף את הכלים מבית האומן?

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן רנב ס"ק יד

...משמע מטעם עובדין דחול אסור... ואף נגמר מערב יום טוב אסור

מגן אברהם סימן רנב ס"ק יד

דלא כעולת שבת דכתב דאינו אסור אלא מפני מראית עין דליתא

הפרי מגדים הסביר שהאיסור הוא משום עובדין דחול, ואילו העולת שבת הסביר שזה משום מראית עין. מהמשנה ברורה (ס"ק לא) משמע שנטה לדברי הע"ש, ונפקא מינה – האם מותר לשלוח נכרי שיאסוף עבורו בשבת. לפי המגן אברהם והפרי מגדים, שהאיסור הוא משום עובדין דחול, אסור לומר לנכרי לעשות עובדין דחול בשבת. אך לפי הע"ש, שהאיסור הוא משום מראית עין, אין מראית עין בזה שהנכרי אוסף כלים מאומן בשבת.

❖ איך הראב"ד למד את התלבטות הגמרא?

רש"י והראב"ד חלקו מה משמעות הביטוי בברייתא "באו לחשבון". רש"י ביאר שהכוונה היא שאם לא נעשה הסכם, אך ישראל גם לא אמר לנכרי לעבוד בשבת, בזמן העבודה לא נעשה איסור, אך האיסור יכול לבוא לידי ביטוי בשלב חלוקת הרווחים, ועל רווחי השבת אסור לישראל להתמקח. הראב"ד ביאר שהכוונה היא שלמרות שהסכימו מראש שישלם לישראל לא יהיה חלק בעבודת השבת, אם חלוקת הרווחים תראה שהחלוקה הייתה פיקטיבית, יתברר שבעצם עברו על איסור. הרמב"ן הקשה על הראב"ד –

חידושי הרמב"ן מסכת עבודה זרה דף כב עמוד א

ומיהו האי פירושא לא מיסתגי לקמן דדייקינן אימא סיפא ואם באו לחשבון אסור הא סתמא שרי, ומאי קושיא אין סתמא שרי משום דהתנו מעיקרא הוה, אלא דאיכא לפרושי הא סתמא בלא חשבון ובלא תנאי שרי, דאי סתמא אסור לשמועינן סתמא וכ"ש באו לחשבון אפילו אחר שהתנו אסור, ואין זה נכון.

ומרכבת המשנה, שהבין שהרמב"ם למד כראב"ד, תירץ את דבריו –

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שבת פרק ו הלכה יז

ואח"כ בעי סתמא מאי היכא דלא התנו בתחלה אלא שאח"כ רוצה הישראל ליתן לנכרי שכר שבת בין מעט בין הרבה והוא יטול שכר יום אחר כנגדו בין מעט בין הרבה ומספקא ליה אי דיוקא דמציעתא דוקא אם התנו אבל כל שלא התנו אפילו לא באו לחשבון אסור ורישא אפילו בשלא באו לחשבון או דלמא דיוקא דסיפא דוקא אם באו לחשבון אבל כל שלא באו לחשבון אפילו לא התנו שרי ורישא כשבאו לחשבון אי נמי שאינו ידוע שכר שבת בפני עצמו דמן הסתם הו"ל שכר שבת חלק שביעית והו"ל כבאו לחשבון והא דנקיט אם התנו מתחלה רבותא קמ"ל דאפילו התנו מתחלה אסור אם באו לחשבון אלא דאם התנו מתחלה אפילו אם אח"כ אין שכר שבת ידוע שרי לחלוק בשוה

החלטה כזו קובע בדרך כלל מנהל הבנק, והבנקאים יודעים אילו כספים יעברו מיד ואילו ימתינו. מכיוון שהלקוח פועל בהוראה זו מול הבנק, ולבנק יש אפשרות לתת את ההוראה לפעולת התשלום כבר מערב החג – הרי שאין הכרח שהגוי יעשה מלאכה דווקא ביום טוב, ולכן מותר לתת את ההוראה לבצע את ההעברה הבנקאית כרגיל.

❖ תשובות מראה הבזק בעניין שותפות עסקית עם נכרי במלואן

שו"ת מראה הבזק ח תשובה כא

שאלה : ליהודי ולגוי ישנה שותפות בחברה העוסקת בתכנון בנייה. כל אחד מהשותפים שולטים ב-45% מהחברה, שאר 10% שייכים לעובדים אחרים. באופן רשמי המשרד אינו פתוח בשבת אולם חלק מהעובדים, וכן השותף הגוי, מגיעים בשבת כדי להשלים משימות שלא הספיקו לעשות בשאר ימות השבוע. היהודי עשה בתחילת דרכו המשותפת עם הגוי הסכם בעל פה ובו התנו שאם יהיו רווחים מהעבודה בשבת - הם יהיו של הגוי. שאלותי הן :

1. האם יש צורך בהסכם מעין זה? העבודה בשבת איננה מובילה לרווחים ישירים, אלא רק לרווחים עקיפים, ואין הגויים מחויבים לעבוד בשבת. האם אפשר להחיל כאן את הכלל שגוי "אדעתיה דנפשיה קעביד", וממילא אין כלל בעיה של רווחים הנעשים בשבת?
2. אם יש צורך בהסכם לחלוקת רווחים, האם הסכם בעל פה מועיל או שיש צורך להעלותו על הכתב?

תשובה : הקדמה :

ישנם שלושה סוגי איסורים העלולים להיות בהעסקת גוי בשבת :

1. אמירה לגוי - אסור לומר לגוי לעשות מלאכה עבור יהודי בשבת. אמנם, כפי שיפורט להלן, אם הגוי עושה את המלאכה לתועלת עצמו, "אדעתא דנפשיה", הדבר מותר.
2. מראית עין - פעמים שאף אם הגוי עושה את המלאכה בשבת לתועלת עצמו עדיין יהיה איסור משום מראית עין, שנראה כאילו היהודי ציווה אותו לעשות בשבת.
3. שכר שבת - ישנו איסור ליהודי להרוויח שכר בשבת, אף אם הרווח נוצר בדרך היתר. אולם אם אינו נוטל את שכר השבת בפני עצמו אלא ביחד עם שכר מימי החול, "בהבלעה" - מותר ליטלו שבת.

לגבי שותפות בעסק עם גוי, אף אם הגוי עושה מלאכה בשבת, הוא עושה זאת לתועלת עצמו, שהרי יש לו חלק ברווחים. הבעיה נוצרת כאשר כנגד יום העבודה שעובד זה הגוי לבדו בשבת, עובד היהודי במקומו באחד מימי החול, ונמצא שהגוי הוא שלוחו של היהודי לעבוד בשבת בתמורה לעבודת היהודי באחד מימי החול.

כדי לפתור בעיה זו חז"ל קבעו שעל היהודי והגוי לערוך הסכם מראש ששכר השבת יהיה לגוי לבדו, וכנגד זאת שכר אחד מימי החול יהיה ליהודי לבדו, ונמצא שכל אחד עובד ביומו לתועלת עצמו.⁹ אמנם אם אין היהודי עובד בימות החול כנגד עבודת הגוי בשבת, הרי שהגוי עובד בשבת לדעת עצמו כדי להרוויח, ואין צורך בהסכם מראש, ואף שהיהודי נהנה מכך - הדבר מותר, ובלבד שיקבל היהודי את רווחי השבת בהבלעה עם רווחי ימות החול.¹⁰

א. במקרה המתואר בשאלה נראה שאין צורך לערוך הסכם, משום שהיהודי אינו עובד באחד מימי החול בתמורה לעבודת השותף הגוי בשבת. וכן אין איסור בלקיחת רווחים מעבודת הגוי בשבת, משום שהוא נוטלם בהבלעה עם הרווחים מהעבודה בימות החול.

ב. לגבי יתר העובדים הגויים, אם הם עובדים עבור החלק שיש להם ברווחים, הרי שדינם הוא כדן השותף הגוי. אולם אף אם הם שכירים, אם השותף היהודי לא קובע להם לעבוד דווקא בשבת¹¹, והם יכולים לעשות את עבודתם בימות החול, גם אם הם בוחרים לעבוד בשבת הדבר מותר. מכיוון שעבודתם בשבת נובעת מדעת עצמם¹².

⁹ על פי הר"ן אף אם המלאכה מוטלת על שניהם אך הגוי עובד לבדו בשבת והיהודי אינו עובד במקומו ביום חול, הרי שאין הגוי נחשב כשלוחו של היהודי לעבוד בשבת, אלא הוא עובד לדעת עצמו להרוויח, ואף שהיהודי נהנה מכך אין איסור. כדברי הר"ן פסק הרמ"א (או"ח רמה, א).

¹⁰ כמבואר בר"ן (שם) שאף שאין זה שכר שבת ממש, מכיוון שהגוי עובד לדעת עצמו וממילא היהודי נהנה מכך, מכל מקום זה נראה כשכר שבת, ולכן יש ליטול אותו בהבלעה. וכן פסק הרמ"א (או"ח רמה, א).

¹¹ מבואר בשולחן ערוך (או"ח רמה, א, שם טז, ד) שאפילו אם הגוי עושה מלאכה בקבלנות אסור לומר לו לעשותה דווקא בשבת. ואם אינו אומר לו במפורש לעשות בשבת, אך המלאכה מוכרחת להיעשות בשבת, בדין זה נחלקו המפרשים. בהגהות מיימוניות (הלכות שבת פרק ו אות ב) כתב שאסור לתת לגוי מעות לקנות עבורו חפץ אם יום השוק הוא בשבת ואי אפשר לקנות אלא בשבת. ומדבריו משמע שאם אי אפשר לעשות את המלאכה אלא בשבת הרי זה כאילו אמר לו לעשותה בשבת. ברם בבית יוסף (או"ח סי' טז) כתב ש"יום השוק לאו דווקא", והכל תלוי אם אמר לגוי לקנות לו בשבת. במנחת כהן (משמרת השבת שער א חלק ד) הבין שכוונת הבית יוסף היא להקל כל עוד שלא אמר לו לקנות בשבת, אף אם יום השוק הוא בשבת ואינו יכול לקנות אלא בשבת.

(יש להעיר כי דעת המנחת כהן בתחילה הייתה שלא לפסוק כדברי הבית יוסף, אך בסוף סבר כדבריו, וכתב ביחודה דעת (חלק ג סי' יז) שבשעת הצורך אפשר לסמוך על שיטה זו). ברם המגן אברהם (סי' טז ס"ק ג) כתב שאם יום השוק הוא בשבת ואינו יכול לקנות ביום אחר - הדבר אסור כאילו אמר לו לקנות בשבת. וכן פסק ה"ט" (שם ס"ק ג), ובפרי מגדים (משבצות זהב שם סי' רמד ס"ק ה) פסק שאפילו אם הגוי יכול לאנוס את עצמו ולעבוד בלילה ולא בשבת, מכיוון שאין הדרך לעשות כן - הרי זה כאילו ציווה אותו לעשות מלאכה בשבת, וכן פסק במשנה ברורה (סי' רמד ס"ק כד).

¹² וראה גם בשו"ת חשב האפרו (חלק ב סי' קט).

1. קבלנות - כאשר אינו משלם לעובד לפי זמן העבודה אלא על המלאכה, אם אינו קובע לו לעבוד בשבת הדבר מותר. כן מפורש במשנה (שבת א, ז-ט) לפי שיטת בית הלל, וכן עולה מסוגיית הגמרא (שם יט ע"א) לגבי שליחת אגרת, וכן פסק הרמב"ם (הלכות שבת ו, יב) ובשולחן ערוך (או"ח רמד, א).

2. כאשר קיבל על עצמו לגמור מלאכה מסוימת, אך התשלום נקבע לפי הזמן שייקח לו לגמור את המלאכה - מבואר בר"ן (שבת ז ע"א מדפי הר"ף) שאם שכר גוי להוליך אגרת על מנת שישלם לו סכום קצוב לכל יום בהליכתו ובחזרתו אין אינו מקפיד עמו מתי ילך - מותר, ובלבד שלא ימסור לו את המלאכה בערב שבת, שאז נראה כאילו התנה עמו שייילך בשבת. וכן פסק בשולחן ערוך (או"ח רמה, א).

3. כאשר קובע המעביד היהודי כמות מסוימת של שעות או ימים לעבוד בכל שבוע או חודש, אך אינו מקפיד באלו שעות או ימים יעבוד - בירושלמי (שבת א, ח) מבואר שמתור לאומנים גויים לעשות מלאכה עבור ישראל באופן שאין חשש של מראית עין: "במה דברים אמורים? בקיבולת, אבל בשכר יום אסור". ומלשון הרמב"ם (הלכות שבת ו, ג) משמע שהאיסור בשכר יום הוא אם שכרו לעשות בשבועי יום, אף אם לא קבע לו לעבוד בשבת - אסור, משום ששכר יום מוגדר כשלוחו של ישראל, ועושה מלאכה עבורו אפילו אם לא קבע לו שיעבוד דווקא בשבת. אך אם מוטל על השכיר לגמור מלאכה מסוימת, כמו שנתבאר לעיל בשם הר"ן, אף אם משלם לו לפי ימים הדבר מותר. כשיטת הגר"ז פסק גם בשו"ת אמרי יוסף (חלק א סי' מב).

אולם הצמח צדק (שו"ת או"ח סי' כט) כתב שאף לדעת הגר"ז, ששכר יום אסור אף אם לא קבע לו לעבוד בשבת, זה דווקא בשכר יום שלא קבע לו כמה ימים עליו לעבוד, אלא אמר לו 'על כל יום שתעבוד אשלם לך כך וכך', ובמקרה כזה בכל יום ימים יעבוד, קודם שמתחיל לעבוד יכול המעביד לחזור בו, וממילא כאשר עובד בשבת נמצא כאילו שכרו לעבוד בשבת. אולם אם קבע לדוגמה שיעבוד שלושה ימים בכל שבוע, ואינו קובע לו באלו ימים יעבוד, אף אם הגוי בחי לעבוד בשבת - האם הגוי בחי לעבוד בשבת - והדבר מותר אף לשיטת הגר"ז.

- ג. גם משום מראית עין אין לאסור. כיון שידוע שיש לחברה שותף גוי - אין חוששים שיאמרו שעושים לצורך ישראל¹³.
- ד. במקום שיש צורך בהסכם כזה, מעיקר הדין די בהסכם בעל-פה ככל תנאי ממון, אולם מן הראוי לכתוב את ההסכם, בפרט במקום שכותבים את ההסכם השותפות הכללי, כדי שלא יראה כאילו חלק ההסכם, הנוגע לעניין השבת, הוא הערמה בלבד¹⁴.

שו"ת במראה הבזק חלק א שאלה לו

שאלה : יהודי יש לו כאן מסעדת פלאפל. אני בדקתי את כל האוכל שם, והכל כשר. הוא מוכר רק חומוס, פלאפל, מוצרי טבעול מישראל וסלטים. הפיתות — ממאפייה שרק אופה פיתות. הבעיה העיקרית שלו זה שבת. הוא בעצמו שומר שבת. המסעדה שלו נמצאת על יד שוק הירקות, ויום השוק הגדול כאן, זה בשבת. הוא אמר לי שאם היה פותח את המסעדה בשבת, היה מרוויח יותר, או לפחות שווה, לכל ימי השבוע ביחד. האם מותר לפתוח בשבת, ע"י זה שגוי יעבוד שם? באיזה תנאים זה יכול להיות מותר? האם זה משנה, אם הגוי מקבל אחוז מסויים ממה שהוא מוכר, או משכורת קבועה?

תשובה : במקרה זה — שבו היהודי הוא בעל המסעדה — איננו רואים שום היתר, להעסיק בה גוי בשבתות וחגים. בין אם שכרו קבוע, בין אם יקבל אחוזים מרווחי השבת. משום, שהמסעדה בבעלות יהודית (והדבר ידוע, שהרי בעל הבית נמצא במשך כל השבוע), והרי זה בכלל האיסור האמור בש"ס "מפני שנקרא על שמו ועובד כוכבים עושה בו מלאכה בשבתות"¹⁵. דהיינו, חשד ומראית עין.

הדבר אמור אפילו כשרווחי יום השבת באים לידי הנוכרי. ק"ו במקרה דידן, שהבעלים נוטל את הרווח, הרי יש כאן בעיה של שכר שבת¹⁶. ועוד, כאן כשנשכר במיוחד לשבתות — הרי אין כאן סברא שהגוי אדעתא דנפשיה קעביד כי הוא עובד ממש בשביל היהודי¹⁷, וכידוע, הדבר אסור, ואף אוסר את תוצרתו בהנאה¹⁸. הדרך היחידה להיתר, היא בעשיית שותפות בבעלות עם הנוכרי⁵, תוך הסכמה בחוזה כתוב — לחלוקת רווחים. כך, שהגוי יקבל את הכנסות השבת, והיהודי את ששת ימי השבוע⁶. הדבר עשוי להיות משתלם ליהודי אם ממילא יש לו עובד גוי במסעדה, במשך כל השבוע (כשהוא משלם לו משכורת), ויעשה עמו עתה שותפות בבעלות, כנ"ל.

על כל פנים, ראוי לחזק את אותו יהודי בעמידתו האיתנה מול הפיתוי הזה. ולהסביר לו את הערך העצום של שמירת השבת, וסגולת ההקפדה על קדושתה, דבר שמביא ברכה וסייעתא דשמיא.

הצעתנו של בעל ה"אגרות משה":

נוסח שכתבתי לשטר שותפות עם נוכרי להיתר עבודה בשבת

אנחנו הח"מ מר וגברת יהודה ישראלי מצד אחד ומר נוכרי מצד שני שאנחנו שותפים בקארפארישן (מפעל) פלוני, הנמצא בעיר פלונית, ברחוב אלמוני. שיש מזה למר וגברת יהודה ישראלי ע"ה אחוזים ולמר נוכרי כ"ה (25) אחוזים. עשינו חוזה בינינו אשר כל השבתות וימים טובים שייכים רק למר נוכרי. ואין למר וגברת ישראלי שום שייכות בימים אלו בין לרווח בין להפסד. ושלושת הימים הראשונים מהשבוע, שייכים רק למר וגברת ישראלי. ואחר יום טוב יהיו מימי החול כנגדם לפי החשבון, למר וגברת ישראלי. ושאר הימים הם שותפים כל אחד לפי חלקו. והותנה שאם יישאר איזה עבודה — ממה שימכור מר נוכרי בימי השבתות וימים טובים — לגמור בימים השייכים למר וגברת ישראלי, יהיו מחויבין לגמור בהמקח שיקבעו, כפי המלאכה שצריכה להיגמר. ואם יישאר איזה עבודה ממה שימכור בימים השייכים למר וגברת ישראלי, ובימים שהם שותפים — לגמור, בימי השבת וי"ט השייכים למר נוכרי, אינו מחויב מר נוכרי לעשות, כשלא ירצה. אבל, באם ירצה, יהיה רשאי לגמור ויתחשב השווי כפי עבודת הגמר שסך זה יהיה שייך למר נוכרי. והוצאות פועלים ועלעקטרי (וחשמל) וכל הדברים שבבנין ושכר תשמישי הכלים, כן שכר המקום, יתחשב לפי כל יום ויום לכל אחד מה שישתמש בו (אג"מ שם).

¹³ מן אברהם (סי' רמה ס"ק א) על פי ה"ן, הובאו דבריו לעיל הערה 1.

¹⁴ כך מבואר באגרות משה או"ח חלק א סי' צ: "ומה שיתנה עם העכ"ם, בין כאופן א' בין כאופן ב' - ודאי נכון יותר שיכתבו זה בשטר, ואם יעשו השותפות בשטר של ערכאות על ידי עורך דין - ודאי צריך לעשות שטר שיהיו מפורשין התנאים שהתנו, דמה שידברו בעל פה אינו כלום, דניכר שהוא רק להערמה, אך אם יעשו שטר מתחלה עם תנאים אלו יהיה מותר אף אם יש להם טעם לעשות השטר שעל ידי העורך דין בסתם שותפות, דיכול לסמוך דעיקר השותפות הוא על פי השטר ומתחלה כמו שהתנו אף אם לא יהיה לו תוקף בערכאות כיון שהאמינו זה לזה. אבל אם יעשו השטר דסתם שותפות תחלה - יהיה אסור, כיון שלא בטלחה".

¹⁵ שבת, דף ג', ע"א, בתוס' ד"ה בבא. וברא"ש ובר"ן שם. ע"ז, דף ו', ע"ב

¹⁶ שרי"ע או"ח סי' שיח, סעי' א'.

¹⁷ במיני מאפה מסוימים (עיין שו"ע יו"ד סימן קי"ג, סי"ג) יש להיזהר מבעיית בישולי עכו"ם. וניתן לפתור זאת כמו בכל מאפייה של נוכרים, ע"פ המבואר בשו"ע יו"ד סי' קי"ג.

¹⁸ דבר זה מסתמך על הלכה המופיעה בשו"ע או"ח, סי' רמ"ה, סעי' ד'. שמותר לתת לגוי מעות שיתעסק בהן אף בשבת, וחולק עמו ברווח. ומהסברא שכל המלאכה מוטלת רק על הגוי. וראה באג"מ או"ח, ד', סימן נ"ד, שבאופן הנ"ל הנוכרי נחשב כבעלים על המלאכה... וממילא אין לראות את היהודי כבעלים על זה. ובכך, אין ניכר הדבר שהעסק של ישראל, ואין חשד ומראית עין. אך כל זה בהקפדה על כל התנאים האמורים, בנוגע למנהל המשרד והעובדים הגויים